

Layə Mustafayeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

ZEVQMA ÜSLUBİ FİQR KİMİ

Açar sözlər: *üslub, fiqur, zevqma, məna, pragmatika, növ*

Key words: *style, figure, zeugma, meaning, pragmatics, type*

Ключевые слова: *стиль, фигура, зевзма, смысл, прагматика, тип*

Antik dövrlərdən günümüzə kimi işlədilən müxtəlif üslubi fiqurlar mövcuddur. Onlardan biri də zevqma hesab edilir.

Zevqma yunan sözü olan “yoking” (bağlayıcı) , yaxud “bonding” (bağlama; bağlayan; bağlayıcı) mənalarını ifadə edir. Bu nitq fiqurunda feil, yaxud sifət qrammatik və məntiqi cəhətdən müxtəlif fikirləri birləşdirən bir ismə aid olur. Məsələn:

John lost his coat and his temper. (Cənab paltosunu və səbrini itirdi). Bu nümunədə /lost/ feili iki ismə /coat/ və /temper/ aid olur. “Paltosunu itirmək və səbrini itirmək” bu cümlədə işlədilən “itirmək” feili həm məntiq, həm də qrammatik cəhətdən fərqli mənaları ehtiva edir.

Müxtəlif mənbələrdə zevqma fərqli şəkildə izah edilsə də, ümumilikdə onun ifadə etdiyi mənada oxşarlıq çoxdur. Onlardan bir neçəsini nəzərdən keçirək:

“İngilis dilinin Kembric qrammatikası”nda” zevqma belə izah edilir: “Birdən çox məna daşıyan sözün cümlənin bir hissəsində bir mənada, başqa hissəsində isə fərqli mənada işlədilməsi zevqma kimi qəbul edilir” [1].

Zevqma bəzən cümlədə güclü təsir yaratmaq üçün də işlədilir. Bir nümunəyə baxaq:

She filed her nails and then she filed a complaint against her boss. (O, dirnaqlarını formaya saldı və sonra öz müdirinə qarşı iddialarını irəli sürdü).

M. Vebsterin lüğətində isə zevqma haqqında yazılır: “Bir sözün iki və ya daha çox sözü dəyişdirmək və ya idarə etmək üçün istifadəsi zevqma adlanır. Sözlər fərqli mənalarda işlədilir və yalnız bir söz aid olaraq məna kəsb edə bilər” [2]. Məsələn:

He opened the door and her heart to the homeless boy. (O, qapını və ürəyini evsiz oğlana açdı).

Kollinsin ingilis dili lüğətində isə zevqma barədə belə yazılır: “Bir sözün iki və ya daha çox sözü dəyişdirmək və ya idarə etmək üçün istifadə edildiyi nitq fiquru” [3].

Məsələn: *Mr. Pickwick took his hat and his leave* [4, s.90]. (Cənab Pikvik papağını götürdü və yola düşdü).

Zevqma bir ifadədə və ya cümlələr arasında sintaktik əlaqənin və ya semantik uzlaşmanın əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsinin fiquru hesab edilir. Bu, bir cümlədə sözün eyni anda bir neçə mənada işlədilməsi və ya bir konstruksiyada bir neçə qrammatik cəhətdən fərqli sözün birləşməsinin başqa sözlə yanlış uzlaşmasına səbəb olan sintaktik üslubdur. Nümunəyə baxaq:

He lost everything there: his friend, his purse, his head and finally his reputation (O, orada hər şeyini itirdi: dostlarını, pul kisəsini, başını və nəhayət ki, reputasiyasını).

Zevqma bir sözdən istifadə edərək iki başqa sözü iki fərqli şəkildə dəyişdirmək üçün istifadə edilən ədəbi termin kimi də qəbul edilir:

She broke his car and his heart (O, avtomobilini və qəlbini sındırdı).

Zevqmanın mənasının açılmasında ədəbi mənə ilə məcazi mənənin fərqləndirilməsi irəli sürülür [5, s.67]. Bundan əlavə, mənənin açılmasında praqmatikanın rolunu da nəzərə almaq lazımdır. Mətn daxilində sözlərin mənalarının açılmasında praqmatikanın, xüsusilə də linqvistik praqmatikanın əhəmiyyətini F.Veysəlli də dəstəkləyir [6, s.90].

Zevqmanın praqmatikasının öyrənilməsi qədim zamanlardan mövcud olmuşdur. Qədim Yunanıstanda Aristotelin “Ritorika” əsərində nitq fiqurlarına xüsusi yer verilmişdir [7, s.5]. Məlum olduğu kimi, mətnlərin mənalarının dinləyəne, yaxud oxuyana çatdırılmasında ritorikanın əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

Yazıçılar bədii əsərlərə marağı artırmaq məqsədilə zevqmadan istifadə edirlər. Zevqmanın istifadəsi cümləni sadələşdirir və oxucuya (yaxud dinləyəne) güclü təsir göstərmək məqsədi də daşıyır. Məsələn:

You are free to execute your laws, and your citizens [8]. (Siz qanunlarınıza və vətəndaşlarınıza istədiyinizi tətbiq etməkdə azadsınız).

Bu nümunədə “to execute” (icra etmək; qətl etmək; tətbiq etmək) sözü həm “laws” (qanunlar), həm də “citizens” (vətəndaşlar) sözlərinə aiddir. Beləliklə, məhiyyət etibarını ilə deyilməlidir ki, “**You are free to execute your laws and execute your citizens**”.

Göründüyü kimi, zevqmadan istifadə ilə cümlə həm sadələşmiş, həm də təsirli olmuşdur.

Bəzən insanlar yazıda zevqmadan istifadə etməyə çalışırlar, lakin buna düzgün nail ola bilmirlər. Məsələn, belə nümunə verək:

She dug for gold and praise in the ground.

“In the ground” təyinedicisi “gold” sözünə aiddir. Düzgün zevqmatik mənə almaq üçün cümlə bu şəkildə olmalıdır: *She dug for gold in the ground and for praise.*

Bu da onu ifadə edir ki, zevqmanın işlədilməsi zamanı lazım olan söz sırası və təyinedicilərə diqqət vermək lazımdır.

Həm klassik, həm də müasir ingilis ədəbiyyatında yazılan əsərlərin çoxunda zevqmadan istifadə olunur. Klassik ədəbiyyata nümunə olaraq A.Poupun adını çəkmə bilərik. Müasir ingilis ədəbiyyatında isə D.Stil ən çox zevqma işlədən yazıçılardan biri kimi tanınır.

Bədii ədəbiyyatda zevqmaya aid çox nümunə var. Məsələn:

1) “Friends, Romans, countrymen, lend me your ears” [8] (Dostlar, romalılar, həmvətənlər, mənə qulaq asın).

2) “They covered themselves with dust and glory” [9] (Onlar özlərini toz və izzətlə örtüdürlər).

3) “He was alternately cudgeling his brains and his donkey when, passing the workhouse, his eyes encountered the bill on the gate” [10] (O, növbə ilə beyni-

ni və uzunqulağını döyəcəyəydi; emalatxananın yanından keçərkən gözləri darvadadakı elana sataşdı).

Zevqmanı fərqləndirmək üçün bir neçə növ fərqləndirilir:

Birinci növ:

C.Steyn "The Random House Dictionary of the English Language" (İngilis dilinin gündəlik işlədilən sözlər lüğəti) adlı lüğətində zevqmanı sillepsis ilə eyniləşdirir [11, s. 100]. O yazır: "Sillepsis bəzən *zevqma* kimi də adlandırıla bilər. Bu zaman baxmayaraq ki, bir söz qrammatik və ya məntiqi cəhətdən sözlərdən yalnız birinə aiddir, o, bir cümlənin digər iki hissəsinə münasibətdə də istifadə olunur" [11, s.102]. Tərifə görə, bu tərz cümlələrdə sillepsis ənənəvi qrammatik qaydalara uyğun olaraq çox vaxt "yanlış" kimi qəbul olunur. Bununla belə, bu cür cümlələri səhv hesab etmək düzgün deyildir, çünki qrammatika qaydalarının zərurət və ya üslubi təsir üçün dəyişməsi mümkündür. Məsələn:

My mother works her work, I mine. (Anam öz işini görür, mən də mənimkini).

Qrammatik cəhətdən bu cümləni belə yazsaq səhv hesab olunur: My mother works her work, I ~~works~~ mine (qeyri-mümkündür).

Cümlənin bu şəkildə yazılması My mother works her work, and I (work) mine ilə zevqma müşahidə olunur.

İkinci növ:

Zevqma bəzən sillepsis kimi adlandırıla bilər. Bu o deməkdir ki, bir söz bir cümlənin digər iki hissəsində də istifadə olunur, lakin hər biri ilə əlaqədar fərqli anlam ifadə edir [12, s.278]. Məsələn: She took her shawl and her depart.

Bu nitq fiquru qrammatik cəhətdən düzgündür və cümlənin bu şəkildə işlədilməsi güclü təsir yaradır, yəni cümlənin təsir gücü olduqca yüksəkdir.

Bədii ədəbiyyatda zevqmanın bu üslubda işlədilməsinə aid çox sayda nümunələrə rast gəlmək olur.

Nümunə 1:

Miss Bolo went straight home, in a flood of tears and a sedan-chair [4, s.35]. (Xanım Bolo göz yaşları və sedan kreslo ilə bərabər birbaşa evə getdi).

Nümunə 2:

They covered themselves with dust and glory. (Onlar özlərini toz və şan-şöhrətlə örtüldülər) [9, s.19].

Nümunə 3:

He watches afternoon repeats and the food he eats [13]. (O, günorta təkrarlarını və yediyi yeməkləri nəzərdən keçirir).

Nümunə 4:

You held your breath and the door for me [14]. (Sən nəfəsini və qapını mənim üçün açdın).

Feilin mənası özündən sonra gələn isimə uyğun olaraq dəyişsə də, isimlər üçün standard bir qayda var. İsim əvvəlcə feilin ən prototipik və ya hərfi mənasını alır və ondan sonra daha az prototip və ya daha çox məcazi feil mənalarnı alan isim və ya isimlər gəlir [15, s.31]. Nümunələrə baxaq:

The boy swallowed milk and kisses (Oğlan südü və öpücükləri uddu).

The boy swallowed kisses and milk. (Oğlan öpücükləri və südü uddu).

Birinci isim məcazi, ikincisi isə daha ədəbi mənə ifadə edir. Onların hər ikisi gülüş təsiri yaratmağa meyllidir. Bir nümunə də təqdim edək:

She feeds me love and tenderness and macaroons [16]. (O, məni sevgi, zəriflik və makaronlarla bəsləyir).

C.Miller zevqmanın bir neçə növünü təklif edir [17, s.3]:

1. *Diazevqma* adlı növdə bir mübtədə bir neçə çox mənə ifadə edən feilə aid olur. Bu zaman cümlə mübtədə ilə başlayır və bir neçə feili idarə edə bilir. C.Kennedi prezident seçkisində andiçmə zamanı aşağıdakı diazevqma dolu nitqi ilə yadda qalıb. Məsələn: We shall pay any price, bear any burden, meet any hardship, support any friend, oppose any foe to assure the survival and the success of liberty [18]. (Biz azadlığın bərqarər olması və uğurunu təmin etmək üçün istənilən qiyməti ödəyəcəyik, bunun üçün lazım olan yükü daşıyacağıq, istənilən çətinliklə qarşılaşacağıq, istənilən rəfiqi dəstəkləyəcəyik və istənilən düşməyə qarşı çıxacağıq).

2. *Hipozevqma*.

Bu növ zevqma bir neçə ifadəni özündə ehtiva edir və o, bütün ifadələrin asılı olduğu söz və ya sözlərin sonunda yerləşir. Nümunəyə baxaq:

Assure yourself that Damon to his Pythias, Pylades to his Orestes, Titus to his Gysippus, Theseus to his Pyrothus, Scipio to his Laelius, was never found more faithful than Euphues will be to his Philautus [19]. (Özünü əmin edin ki, Deymon öz Pifiyasına, Pilad öz Orestinə, Titus Gizipinə, Tesey öz Pirotuna, Skipion isə Laeliusuna heç vaxt Evfeyin öz Philautusuna sadıq qalacağı qədər sadıq olmayıb).

3. *Prozevqma* üçüncü növ kimi müəyyən edilir. Bu növdə aparıcı söz cümlənin birinci hissəsində işlədilir. Nümunəyə baxaq:

Vicit pudorem libido timorem audacia rationem amentia [20]. (O, həyaya, şəhvətə, qorxuya, cəsarətə, ağılna, dəliliyinə qalib gəldi).

4. *Mesozevqma* adlı növdə aparıcı söz cümlənin ortasında yerləşir və o, hər iki cümləyə aid olur. Məsələn:

What a shame is this, that neither hope of reward, nor feare of reproch could any thing move him, neither the persuasion of his friends, nor the love of his country. [21]. (Bu elə bir ayıbdır ki, nə mükafat ümidi, nə məzəmmət qorxusu, nə dostlarının razılığı, nə də vətən sevgisi onu hərəkətə gətirə bilməz).

Qeyd edək ki, bəzən zevqma digər üslubi vasitələrlə qarışıq salına bilər. Sillepsis bəzən zevqmanın bir növü kimi qəbul edilir. Bu zaman zevqma kimi müəyyən edilən söz müxtəlif məzmunlu kontekstlərdə istifadə olunur. Belə bir nümunə təqdim edək:

My sister prefers English fiction, my brother French fiction.

Bu nümunədə cümlənin ikinci hissəsində *prefer* sözünü işlədə bilərik: my brother prefers French books. Burada zevqma işlədilib [22, s.169].

Zevqma kimi, sillepsisin də işlədildiyi cümlədəki feil birdən çox cümlə üzvünə aid ola bilər, lakin bu feil qrammatik və məntiqi cəhətdən yalnız cümlənin bir üzvünə aid olur. Məsələn:

They saw lots of thunder and lightning. (Onlar çoxlu ildırım və şimşək gördülər). Bu nümunədə işlədilən "saw" feili məntiqi cəhətdən "lightning" sözü üçün düzgün hesab edilir; "thunder" (şimşək) isə "heard" feili ilə işləyə bilər.

Digər izah:

Sillepsisdə tək xəbər cümlənin iki və ya daha çox üzvünə aid ola bilər, lakin bu zaman lazım olan qrammatik dəqiqlik müşahidə olunmur. Əsas feilin bir hissəsi müxtəlif söz birləşmələri ilə, yaxud köməkçi feillərlə qrammatik qayda gözləmədən birləşə bilər. Bu qaydaya əsasən, feil ilk söz birləşməsi ilə, daha dəqiq ifadə etsək, cümlənin mübtədasi ilə uzalaşır. Məsələn: He works his work, I mine. Bu nümunədə feil birinci mübtədadan sonra gəlir, burada mübtədə seçim bildirmir; feil ilk mübtədəyə aid olur, lakin ikinci mübtədə seçim bildirir; bu halda feil birinci mübtədəyə aid olur, lakin ondan sonra ikinci mübtədə gəlir və o, artıq seçim bildirir. Bu halda feil ya hər iki söz birləşməsindən (yaxud cümlədə olan iki mübtədadan sonra gəlir, yaxud onların hər ikisindən əvvəl gəlir. C.Syörl yazır ki, bu hal daha münasibdir, çünki qarışıqlıq yaratmır [5, s.120].

Sillepsisin növbəti növü *köməkçi sillepsis* adlanır [24]. Burada ya əsas feil, ya da köməkçi feil birdən çox köməkçi feillə birləşir. Məsələn, She has deceived her father and may thee.

Zevqma məharətlə istifadə olunduqda, əsərə özünəməxsus bədii effekt verir, əsərləri daha maraqlı və təsirli edir, ifadələri bəzəməyə, təsirli üslubda fikirlərə vurğu əlavə etməyə imkan verir.

Bundan əlavə, zevqma əsərlərdə dram yaratmaq, emosiya əlavə etmək və ya şok dəyəri yaratmaq üçün də istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/zeugma>
2. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/zeugma>
3. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/zeugma>
4. Dickens Ch. The Pickwick Papers. Clarendon Press, 1986, 898 p.
5. Searle J. Speech act theory and pragmatics. Springer Science & Business Media, 2012, 320 p.
6. Veysəlli F.Y. Dilçilik Ensiklopediyası. Bakı: Mütərcim, 2006, 396 s.
7. Aristotle. Rhetoric. Cosimo, Inc., 2010, 350 p.
8. <https://www.shakespeare.org.uk/explore-shakespeare/shakespeadia/shakespeares-plays/julius-caesar/>
9. https://www.goodreads.com/book/show/24583.The_Adventures_of_Tom_Sawyer
10. <https://www.britannica.com/topic/Oliver-Twist-novel-by-Dickens>
11. Stein, J. The Random House Dictionary of the English Language. New York: Random House, 1983, 1568 p.
12. Oxford Dictionaries Online. "Zeugma". Oxford: Oxford University Press, 2013, 2069 p.
13. <https://www.imdb.com/title/tt5680496/>
14. <https://genius.com/Alanis-morissette-head-over-feet-lyrics>
15. Yeshayahu Sh.). "Zeugma: Prototypes, Categories, And Metaphors". *Metaphor and Symbol*. 1998, 13 (1), p.31-47.
16. <https://open.spotify.com/track/52SCT6ImFklqEhH21lgErO>
17. Miller G.A. "WordNet: An On-Line Lexical Database". 1990, *International Journal of Lexicography*, p.3:4.
18. <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-john-f-kennedys-inaugural-address#:~:text=On%20January%2020%2C%201961%2C%20President,survival%20and%20success%20of%20liberty.%22>

19. <https://archive.org/details/intimateartofwri0000ricc>
20. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0019%3Atext%3DClu>.
21. [https://en.wikipedia.org/wiki/Henry_Peacham_\(born_1546\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Henry_Peacham_(born_1546))
22. WordNet. "Zeugma". Princeton: Princeton University Press, 2013, 269 p.
23. Knapp, J.F. The Norton Anthology of Poetry. "Glossary of Literary Terms". W.W. Norton & Co., 2005, 1998 p.
24. <https://buckleschool.com/magazine/articles/rhetorical-device-of-the-month-zeugma/#:~:text=%22You%20are%20free%20to%20execute,might%20not%20be%20so%20great>).

Summary

ZEUGMA AS A STYLISTIC FIGURE

There are different stylistic figures that are used nowadays beginning from the ancient times. Zeugma is known to be one of them.

The notion of "zeugma" was originated from the Greek word 'yoking', or 'bonding'. In this figure of speech, a verb or an adjective refers to a noun that combines grammatically and logically different ideas.

Zeugma is also used to create a strong effect in a sentence.

Writers use this stylistic figure in order to increase much interest in fiction. The use of this figure simplifies the sentence and also aims to make a strong impact on a reader (or a listener).

Besides, when it is used skillfully, it gives some unique artistic effect to the plays and makes them more interesting and effective as well as it allows a reader (or a listener) to embellish expressions, add emphasis to ideas in an effective style.

It is noteworthy to state that zeugma is observed both in classical works and in modern literature.

Резюме

ЗЕВГМА КАК СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ФИГУРА

Существуют различные стилистические фигуры, которые используются в наши дни, начиная с древних времен. Зевгма, как известно, является одним из них.

Понятие «зевгма» произошло от греческого слова «сопряжение» или «связывание». В этой фигуре речи глагол или прилагательное относится к существительному, которое сочетает в себе грамматически и логически разные идеи.

Зевгма также используется для создания сильного эффекта в предложении.

Писатели используют эту стилистическую фигуру, чтобы повысить интерес к художественной литературе. Использование этой фигуры упрощает предложение, а также направлено на то, чтобы произвести сильное впечатление на читателя (или слушателя).

Кроме того, при умелом использовании он придает пьесам своеобразный художественный эффект, делает их более интересными и эффектными, а также позволяет читателю (или слушателю) приукрашивать высказывания, подчеркивать мысли в эффектном стиле.

Примечательно, что зевгма встречается как в классических произведениях, так и в современной литературе.

Рәуфи: f.e.d., dos. L.M.Сәфәрова